

ХУҚУҚИЙ РЕАЛЛИК ҲАҚИДАГИ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14544731>

Ботиров Музаффар Шодмонович,
Гулистон давлат университети,
катта ўқитувчи

Аннотация: Мақолада ҳуқуқий реаллик ҳақидаги фалсафий қарашлар ва уларнинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Демократик давлатда ҳуқуқий реалликнинг асосий жиҳати сифатида инсон ҳуқуқлари муҳимлиги таъкидланиши кўрсатилган. Жаҳон файласуфларининг мавзуга доир қарашлари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: ҳуқуқий реаллик, сиёсат фалсафаси, демократик давлат, адолат, фуқаролик жамияти.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, ҳуқуқий реаллик ҳуқуқни яратиш ва давом эттиришда лингвистик, маданий, тарихий ва сиёсий элементларнинг мужассамлашувини ўз ичига олувчи кўп қиррали ҳодиса ҳисобланади. У ҳуқуқий ташкилотнинг турли меърий асослари орқали ижтимоий мулоқотни осонлаштирадиган ҳуқуқий ғоялар, тушунчалар, қадриятлар ва йўналишларнинг мураккаб тармоғидан иборат реалликни ўз ичига қамраб олади. Шу боисдан ҳам турли тарихий даврлар ва ҳуқуқий алоқа тизимлари ўзига хос дискурсив ва норматив амалиётга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири мақбул ижтимоий хатти-ҳаракатлар чегараларини ифодалаш ва асослаш учун ўзига хос ҳуқуқий тилларни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳуқуқий реаллик ўзининг хилма-хил тарихий кўринишларида органик ва маданий жиҳатдан белгилаб қўйилган ижтимоий-табiiй, диний ва сиёсий ўзаро боғланишлар асосидаги ҳуқуқий синтезлар тизими сифатида намоён бўлади. Бу синтез ҳуқуқнинг ўз даврининг маданий ва ижтимоий тузилишига жавобан ва улар билан боғлиқ ҳолда қандай ривожланишини, ўзи бошқараётган жамиятнинг табiiй ва маънавий-ахлоқий қарашларини яхлит акс эттиради.

Республикамизнинг етук олимлари, жумладан, А. Агзамходжаев, А.Азизхўжаев, Ҳ.Бобоев, У.Таджиханов, А.Саидов, З.Исломов, М.Файзиев, Х.Одилқориев, Э.Халилов, Л.И.Бойко, М.Муҳамедов, Ф.Муҳитдиновалар томонидан демократик давлатда ҳуқуқий реалликни қарор топтириш

муаммоларининг фалсафий-ҳуқуқий жиҳатлари ёритилган¹. Мазкур тадқиқотларда ҳуқуқий реаллик ва демократик тамойиллар қандай ўрнатилиши, талқин қилиниши ва амалга оширилишини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган. Бу муаммолар ҳуқуқ ва демократия ўртасидаги муносабатларни, демократик кадриятларни қўллаб-қувватлашда ҳуқуқий институтларнинг ролини таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Демократик давлатда ҳуқуқий реалликнинг асосий жиҳати сифатида инсон ҳуқуқлари муҳимлигини таъкидланади. Бунда шахс ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг амалдаги ҳуқуқий механизмлари қандай татбиқ этилиши ва қўллаб-қувватланиши қизғин муҳокама қилинади.

Ҳуқуқий реаллик ўзига хос ҳуқуқий нормалар маданий ва тарихий контекст, шу жумладан жамиятда кенг тарқалган ижтимоий-табiiй, диний ва сиёсий алоқалар асосида шаклланади. Бу жараёнда турли тарихий тизимлар ўзларининг меёрий амалиётларини ишлаб чиқадилар, улар ижтимоий тартиб ва алоқани сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ҳуқуқий реаллик муаммоси ҳуқуқ фалсафасида ҳам, фанда ҳам қизғин ўрганиладиган мавзулардан бири ҳисобланади. Унинг аҳамияти ҳуқуқий борлиқнинг моҳияти ва биз яшаётган дунёнинг моҳиятини англашга интилишдадир. Тарих давомида турли маданият ва давр мутафаккирлари бу муаммога турли томонлардан ёндашиб, кенг ва ранг-баранг билимлар тўпламига ҳисса қўшганлар. Қадимги ҳинд ва хитой фалсафасида бу анъаналар узок вақтдан бери ҳуқуқий реалликни асосини ташкил қилувчи қонунлар табиати ҳақида ўйланиб келган, кўпинча ҳинд фалсафасида Брахман ва Майя, Хитой тафаккурида Дао каби метафизик тушунчаларга эътибор қаратган².

Пифагор, Демокрит, Платон ва Аристотеллар ҳуқуқий реаллик тушунчасига ўзига хос тарзда муносабат билдирган. Ҳуқуқий реаллик концепсияси ёки ҳуқуқ ва адолатнинг фалсафий асослари турли антик файласуфлар томонидан ўрганилган. Пифагор, биринчи навбатда, математика ва фалсафага қўшган ҳиссаси билан танилган, ҳуқуқий назарияга аниқ эътибор бермаган. Бироқ, унинг уйғунлик, тартиб ва коинот ҳақидаги қарашлари ҳуқуқий реаллик билан билвосита боғлиқ бўлиши мумкин. У рақамли муносабатлар билан бошқариладиган уйғун коинотга ишонди ва табiiй ва инсон томонидан яратилган қонунлар ушбу космик тартибни акс эттириши кераклигини назарда

¹ Агзамходжаев А. Правовые основы государственной независимости Республики Узбекистан. Отв.ред. А.Х.Саидов. -Тошкент: Ўзбекистон, 1993. –93 с. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томли. Т. 2. - Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси, 1998. –447 б.

² Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация: История, религия, философия, эпос, литература, наука, встреча культур.— М.: Восточная литература, 2007. 494 с.

тутади. Шу маънода ҳуқуқий реалликни Пифагор таъкидлаган умуминсоний уйғунликнинг кенгайиши сифатида кўриш мумкин³.

Платон “Республика” асарида адолатни шахсга ҳам, давлатга ҳам кириб бориши керак бўлган асосий фазилат сифатида тушунади. Платон ҳуқуқ тизими адолатнинг ўзгармас ва мукаммал бўлган идеал шаклини акс эттиришга интилиши керак, деб ҳисоблаган. Платон фикрича, давлат қонунлари ақлга асосланиши ва шакллар ҳақида ҳақиқий билимга эга файласуф-шоҳлар томонидан бошқариладиган умумий манфаатга эришишга қаратилган бўлиши керак. Шундай қилиб, Платон учун ҳуқуқий реаллик адолатнинг олий, идеал реаллигини акс эттиришга уринишдир.

Платоннинг шогирди Аристотел ҳуқуқий реалликка кўпроқ эмпирик ва амалий нуқтаи назардан ёндашган. Аристотел ўзининг "Никомах этикаси" ва "Сиёсат" асарида адолат тушунчасини ҳаддан ташқари ўрта восита сифатида кўриб чиқди ва ахлоқий фазилатларга эришишда қонуннинг муҳимлигини таъкидлайди. У умумбашарий ва ўзгармас табиий адолат билан муайян жамиятларга хос бўлган ва вақт ўтиши билан ўзгариши мумкин бўлган ҳуқуқий адолатни фарқлайди. Аристотел қонунларни умумий фаровонликни таъминловчи воситалар сифатида кўрди ва адолатли жамиятга эришиш учун яхши тартибланган ҳуқуқий тизим муҳим деб ҳисоблаган. Аристотел учун ҳуқуқий реаллик маълум бир жамоа контекстида одил судловни амалга оширишдан келиб чиққан⁴.

Фома Аквинский, Никколо Макиавелли, Девид Юм, Рене Декарт, Готфрид Лейбнитс, Исаак Ньютон, Иммануэл Кант, Георг Гегел, Артур Шопенгауэр ҳуқуқий реаллик ҳақида ўзига хос қарашларни илгари сурганлар. Фома Аквинскийнинг фикрича, қонун жамиятга раҳбарлик қилувчи шахс томонидан эълон қилинган умумий манфаат учун оқилона қарордир. У қонуннинг тўрт турини ажратиб кўрсатди: абадий қонун (Худонинг буюк лойиҳаси), табиий қонун (инсоннинг абадий қонунда ақл орқали иштирок этиши), инсон ҳуқуқи (инсон жамиятларида табиий ҳуқуқнинг ўзига хос қўлланилиши) ва илоҳий қонун (Муқаддас Китобда очиб берилган қонун). Аквинский ҳуқуқий реалликни табиатан ахлоқ ва илоҳий тартиб билан боғлиқ деб билган⁵.

Никколо Макиавелли ўзининг "Ҳуқумдор" номли сиёсий рисоласи билан машҳур бўлиб, у ерда мақсадлар сиёсатдаги воситаларни оқлашини таъкид-

³ Пифагор. Золотые законы и нравственные правила.- М.: АСТ, 2023. 224 с.

⁴ Аристотель. Политика. –М:АСТ 2018. 320 с.

⁵ Фома Аквинский. Учение о душе. (‘Азбука-Классика. Non-Fiction’), Перевод с латинского К.Бандуровского, М. Гейде. -СПб. Азбука, Азбука-Аттикус, 2021. - 480 с.

лаган. У ҳуқуқни ахлоқий императив эмас, балки сиёсий ҳокимият ва барқарорлик воситаси сифатида кўради. Ҳуқуқий реаллик, Макиавелли учун сиёсий зарурат ва ҳокимиятнинг прагматик таъминланишига бўйсундирилган эди⁶.

Георг Вилгелм Фридрих Гегел қонунни жамиятнинг ахлоқий ҳаётининг ифодаси сифатида кўради. У ҳуқуқий тизимлар жамоавий иродани амалга ошириш ва руҳнинг тарихий ривожланиши деб ҳисоблаган (Геист). Ҳуқуқий реаллик диалектик жараён бўлиб, давлат ичидаги низолар ва қарорлар орқали ривожланади⁷.

Рус файласуфи Анатолий Доброхотов маданият фалсафаси ва фалсафа тарихига катта ҳисса қўшган. Унинг ҳуқуқий реаллик ҳақидаги қарашлари, эҳтимол, қонунлар ривожланадиган маданий ва тарихий контекстларни таъкидлайди. У ҳуқуқий тизимлар маданий қадриятлар ва тарихий шароитлар билан чуқур боғланган, улар мавжуд бўлган жамиятлар томонидан шакллантирилади ва шаклланади⁸, деб таъкидлаши мумкин. Венгер марксист файласуфи Георгий Осипович Лукач онгни шакллантиришда ижтимоий ва иқтисодий шароитларнинг муҳимлигини таъкидлаган. У ҳуқуқни юқори тузилманинг бир қисми, иқтисодий асос таъсирида кўрган. Ҳуқуқий воқелик, Лукачнинг фикрича, жамият ичидаги синфий тузилма ва ҳокимият муносабатларининг акси бўлиб, ҳукмрон синф манфаатларини абадийлаштиришга хизмат қилади⁹.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, демократик давлат ва фуқаролик жамиятидаги ҳуқуқий реалликнинг фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлари бир-бири билан чуқур боғланган. Фалсафий тамойиллар ҳуқуқий тизимлар учун ахлоқий ва меърий асосни таъминлайди, ҳуқуқий асослар эса бу тамойилларни амалда қўлланилиши мумкин бўлган қоидалар ва институтларга айлантиради.

Демократик давлат ва фуқаролик жамияти қурилиши фалсафий ғоялар ва ҳуқуқий механизмларнинг узлуксиз интеграциялашувига боғлиқ. Ушбу интеграция демократик тамойилларнинг нафақат интилиш, балки амалда амалга оширилишини таъминлайди. Демократик институтлар ва фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш учун ҳам фалсафий, ҳам ҳуқуқий жиҳатларни тушуниш ва ҳал қилиш жуда муҳимдир. Бу ўз навбатида

⁶ Макиавелли Н. Государь. –М: АСТ, 2023. 224 с.

⁷ Гегель Г.В.Ф. Основы философии права / Гегель. - Санкт-Петербург: П.П. Сойкин, ценз. 1904. - 53 с.

⁸ Доброхотов А.Л. Культурология в вопросах и ответах : учебное пособие / А. Л. Доброхотов, А. Т. Калинин. - Москва: Проспект, 2016. - 166 с.

⁹ Лукач Дьердь. Прожитые мысли: Автобиография в диалоге. Перевод с немецкого. -Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2019 г. 416 с.

фуқароларимизнинг ҳуқуқий реаллик ҳақидаги билимларини ошириш билан бирга, ҳуқуқий маданиятини оширишга ҳам хизмат қилади.